

METİN AND
Başlangıcından 1983'e
Türk Tiyatro Tarihi

METİN AND 1927'de İstanbul'da doğdu. Galatasaray Lisesi ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdikten sonra yüksek lisans için Londra'ya, daha sonra bale, opera ve tiyatro eğitimi için New York'a gitti. 1950'li yılların ortasından itibaren çeşitli gazete ve dergilerde yazıları yayımlanmaya başladı. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Cografya Fakültesi'nde profesör olan (1980) And, aynı üniversitenin Tiyatro Bölümü'nde otuz yılı aşkın süre öğretim üyeliği yaptıktan sonra 1994'te emekli oldu. Geleneksel Türk tiyatrosunun kökenleri ve kültürel boyutları üzerinde uzmanlaşan And, Batı etkisiyle gelişen Türk tiyatrosunun dönemlerini de titizlikle araştırdı. And'ın, bazıları yabancı dillerde olmak üzere 50 kadar kitabı, sayısız bilimsel inceleme, tanıtım-eleştiri yazısı bulunmaktadır. Türk Dil Kurumu Bilim Ödülü (1970), Türkiye İş Bankası Bilimsel Araştırma Ödülü (1980), Sedat Simavi Sosyal Bilimler Ödülü (1983), Fransa Hükümeti'nin "Officier de l'ordre des Arts et des Letres" nişanı (1985), İtalya Cumhurbaşkanı'nın "Şövalyelik" nişanı (1991), Türkiye Bilimler Akademisi Hizmet Ödülü (1998) gibi ödül ve nişanların da sahibi olan Metin And 2008'de yaşamını yitirdi.

İletişim Yayınları, 1992-1994 (2 baskı)

İletişim Yayınları 1029 • Başvuru Dizisi 37

ISBN-13: 978-975-05-0252-1

© 2004 İletişim Yayıncılık A.Ş. / I. BASIM

1-9. Baskı 2004-2017, İstanbul

10. Baskı 2019, İstanbul

YAYINA HAZIRLAYAN Mustafa Bayka

DIZI KAPAK TASARIMI Suat Aysu

KAPAK Seda Mit

UYGULAMA Hasan Deniz

DÜZELTİ H. Halük Sağkal

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

METİN AND
Başlangıcından 1983'e
**Türk Tiyatro
Tarihi**

İçindekiler

GİRİŞ

Türk Tiyatrosuna Genel Bakış 7

BİRİNCİ BÖLÜM

Geleneksel Türk Tiyatrosu 11

Köylü tiyatrosu geleneği 16

Ölüp-dirilme 18

Kız kaçırma 19

Ölüp dirilme + kız kaçırma 20

Köse oyunları 20

Günlük yaşamdan sahneler 21

Esnaflık benzetmeleri 22

Tarımsal oyunlar 22

Çoban oyunları 22

Hayvan benzetmeceleri 24

Söylence ve masallardan oyunlar 25

Şakalar ve dilsiz oyunlar 25

Kukla 26

Halk tiyatrosu geleneği 27

Hokkabaz 27

Çengiler-köçekçeler-curcunabazlar 29

Meddah 31

Kukla.....	33
Karagöz.....	39
Ortaoyunu.....	49
Fasıllar ve fasıl dağarcığı.....	57
Kişiler ve kişileştirme.....	62

İKİNCİ BÖLÜM

Batı Etkisindeki Türk Tiyatrosu.....	67
Tanzimat ve İstibdat tiyatrosu (1839-1908).....	68
<i>Tanzimat'ta seyirci ve tiyatro anlayışı.....</i>	<i>68</i>
<i>Tanzimat'ta oyunculuk ve tiyatro sanatı.....</i>	<i>73</i>
<i>Tanzimat'ta tiyatro toplulukları.....</i>	<i>81</i>
<i>Tanzimat'ta tiyatro binaları.....</i>	<i>91</i>
<i>Tanzimat'ta dramatik edebiyat – yazarlar.....</i>	<i>96</i>
<i>Tanzimat'ta oyunlar – türler.....</i>	<i>98</i>
Meşrutiyet tiyatrosu (1908-1923).....	114
<i>Meşrutiyet'te sahne ve tiyatroculuk.....</i>	<i>114</i>
<i>Meşrutiyet'te dramatik edebiyat.....</i>	<i>133</i>
<i>Türler.....</i>	<i>140</i>
Cumhuriyet tiyatrosu (1923-1982).....	156
<i>Cumhuriyet'te seyirci ve tiyatro anlayışı.....</i>	<i>162</i>
<i>Cumhuriyet'te oyunculuk ve tiyatro sanatı.....</i>	<i>168</i>
<i>Cumhuriyet'te tiyatro toplulukları.....</i>	<i>185</i>
<i>Cumhuriyet'te tiyatro binaları.....</i>	<i>190</i>
<i>Cumhuriyet'te dramatik edebiyat.....</i>	<i>194</i>
Kaynakça.....	207

GİRİŞ

TÜRK TIYATROSUNA GENEL BAKIŞ

İlk bakışta Türk tiyatrosu deyince Türkçe konuşan ulusların tiyatrosunun anlaşılması gerekir. Ancak biz burada çağ ve yer bakımından sınırlamalara gittik, yalnız Anadolu'ya yerleşen Türkiye Türklerinin tiyatrosunu ele aldık. Anadolu Selçuklularından başlayarak Beylikler dönemi, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin tiyatrosunu göz önünde tuttuk, öteki Türk uluslarını bu kapsamın dışında bıraktık. Başta dil olmak üzere soy bakımından kaynağında birçok ortaklıklar bulunan bu Türk ulusları çağlar boyunca birbirlerinden ayrı kalmış, kültürel gelişmeleri ayrı yönlerde olmuş, birbirinden ayrı toplumlar durumuna düşmüşler. Öyle ki, bunları birbirine en çok yaklaştıracak Türkçe'nin gelişimi ve geçirdiği evreler bile bu ayrılığı, bu kopmuşluğu vurgulamıştır. Bu bakımdan bir Azeri tiyatrosu, bir Kazan, Özbek, Türkmen, Kazak, Başkır, vb. Türklerin tiyatrosundan söz açılabilmeyle birlikte bunların her biri tıpkı Anadolu Türklerinde gerçekleştiği gibi, geleneksel tiyatronun ardından Batı tiyatrosuna açılmak gibi benzer bir gelişme göstermişler ama zamanla yollar ayrılmış, bu toplumlar birbirlerine yabancılaşmıştır.

Bu kısa açıklamaya dayanılarak, Türk tiyatrosu kapsamı böylece Anadolu Türkleriyle sınırlandırılmış oluyor. Bu arada tiyatro'nun genel kapsamı da düşündürücüdür. Öteki sanatlardan farklı olarak tiyatro bir yandan dram, öte yandan oyunculuk gibi seyirlik olanaklarıyla ikili bir durum yaratır. Dramın tanımı Eski Yunan dramı temel alınarak yapılır. Batı tiyatrosu hep bu ortak kaynaktan gelişmiştir. Onun için bugün bile “Bir Türk tiyatrosu var mıdır?” sorusuyla karşılaşabiliyoruz. Soruyu, Yunan dramını göz önünde tuttukça olumlu yanıtlamak güçtür. Kendimize özgü bir dramımız yoktur. Kaldı ki başta dil olmak üzere Eski Yunan uygarlığının Hıristiyan mirasçısı Bizans bile bin yıllık ömründe değil özgün bir dram yaratmak, ardılı olduğu Antik Dram örneğinde bir dram bile geliştirememiştir. Eski Yunan'la sıkı bir kültür alışverişi içinde bulunan Araplar da bunu yapamamıştır. Öyle ki Avrupa'nın bile Ortaçağ'da yarattığı Hıristiyan dramı gene Antik Dram kaynağıyla gelişmiştir. İslam dininde de bir dram fıskırmamıştır. Yalnız Hıristiyan dramının acı çekme (*passion*) oyunlarını andıran ve onlar gibi kökeni tek tanrılı dinlerin öncesine uzanan Şii inancında Taziyeler düşündürücüdür. Kerbelâ olayının çeşitli oluntularını ve bu ekseninde başka konuları işleyen bu gösterilere Anadolu'nun en doğusundaki kimi köyler dışında pek rastlanmaz, ancak aynı amaçla yazılan Mektel-i Hüseyin'lerin bir topluluk içinde dramatik okunuşunun da dramatik bir olgu niteliğinde olduğunu gözden uzak tutmamak gerekir. Böyle Türk tiyatrosunun dram yanının yokluğu karşısında öteki yanına, yani oyunculuk gibi seyirlik yanına döndüğümüz zaman, Geleneksel Türk tiyatrosu başlığı altında inceleyeceğimiz bu yüzün özgün bir tiyatro niteliği gösterdiğini görüyoruz. Değişik etkenlerin bileşiminden oluşmuş geleneksel Türk tiyatrosu Türk tavır ve üslubunun güzel bir örneğidir. Daha sonra Batı tiyatrosunun benim-

senmesiyle gitgide silinmiş, günümüzde ortadan kalkmıştır. Onun yerini alan ve hızlı bir gelişme gösteren Batı tiyatrosu aktarma bir tiyatro olmasına karşın ister istemez Türk yazarı, Türk oyuncusu ve Türk seyircisi üçlüsünün ortaklaşa yaratıcılığıyla ulusal bir renk ve üslup kazanmak yolundadır. Batı tiyatrosuyla Türk tavır ve üslubunun özgün bir yansıması olan Geleneksel Türk tiyatrosunun birleşimi sorununa ise ilerde değinilecektir.

Anadolu Türklerinin kültürü, dolayısıyla dramatik sanatı, beş önemli etkenin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Kısaca bu etkenler şunlardır: Yer, soy, İmparatorluk, İslam ve Batılılaşma. Yer etkisi de dikkate alındığında Türkler gelmeden önce Anadolu'da yaşayan eski uygarlıkların Türk kültürünün oluşmasında büyük etkisinin olduğu görülür. Bu etkiye en çok Türk köylüsünün seyirlik oyunlarında rastlanır. Yakın Doğu'ya özgü bolluk törenlerinin etkisi Avrupa'da olduğu gibi, Anadolu'da da günümüze değin süregelmiştir. Bunlar büyüsel özelliklerini, amaçlarını, takvim yerlerini, birtakım ayrıntıları yüzyıllar boyunca yitirmelerine karşın gene de koruyabilmişlerdir.

İkinci etken olan soya gelince, bunun Anadolu Türklerine en büyük kalıntısı bugün de konuştuğumuz Türkçe'dir. Türklerin eski yurdu Orta Asya'nın ve şaman inançlarının izlerine Anadolu Türklerinin kültüründe geniş ölçüde rastlanabilmektedir. Tarikat zikir, tören ve danslarında bile bu etkinin izlerini bulmaktayız.

Üçüncü etken ise Osmanlıların üç kıtada kurdukları İmparatorluk içinde yaşayan çeşitli budunların ve etnik grupların arasındaki kültür değiş tokuşudur. Balkan ülkelerinin insanları, Yahudi, Rum, Ermeni gibi çeşitli etnik azınlıkların, tiyatronun oluşumuna belirli katkıları olduğu söylenebilir. Örneğin, Ermenilerin, Türkiye'de yalnız Avrupa tiyatrosunun Türkiye'ye yerleşmesinde değil, daha önceki gele-

neksel tiyatronun oluşmasında da katkıları vardır. Bunun gibi, 15. yüzyılın başlarında İspanya ve Portekiz'den atılıp Türkiye'ye sığınan Yahudilerin de belirli katkıları görülür. Gerçi onların getirdikleri Batı tiyatrosunun özellikleriyse de, katkıları daha çok geleneksel tiyatromuzun gelişmesinde görülür.

Bir önemli etken de İslamdır. Bu kaynakta yalnız dinsel etkileri değil, fakat İslam ülkelerinin –İran, Arap– kültürlerinin etkisini de hesaba katmak gerekir. Ancak tiyatro açısından bakılınca, bu etkenin sonuçlarının olumlu olmaktan çok olumsuz ve gelişmeyi geciktirici yanı baskındır.

Son ve en önemli etken Batılılaşmadır. Batı tiyatrosunun Türkiye'ye yerleşmesi her ne kadar Tanzimat ile başlarsa da, daha öncelere uzanan bir tanışmanın olduğunu gösteren kanıtlar bulunmaktadır. Ancak, bu kitabın dörtte üçünün Batı örneğinde Türk tiyatrosu olduğu düşünülürse, sözü ileriye bırakmak yerinde olacaktır.